

8. Моляко В. А. Творческая конструкторология (пролегомены) / В. А. Моляко. – К. : "Освіта України", 2007. – 388 с.
9. Ребрик С. Б. Тренинг профессиональных продаж / С. Б. Ребрик. – М. : Изд-во ЭСКМО-Пресс, 2002. – С. 144-145.
10. Роменець В. А. Психологія творчості : навч. посібник / В. А. Роменець. – 3-тє вид. – К. : Либідь, 2004. – 288 с.
11. Семенова Е. М. Тренинг эмоциональной устойчивости педагога : учебное пособие / Е. М. Семенова. – 3-е изд. – М. : Психотерапия, 2006. – 256 с. – (Советы психолога учителю).
12. Хизрич Р. Предпринимательство или как завести собственное дело и добиться успеха / Р. Хизрич, М. Питерс. – М. : "Прогресс-Универсал", 199
13. Rotter J. B. Social Learning and Clinical Psychology / J. B. Rotter. – 1954.
14. Warneryd K.-E. The Psychology of Innovative Entrepreneurship // Handbook of Economic sychology / Ed. by W.Fred van Raaij, G.M. van Veldhoven, K.-E.Wameryd. – Dodrecht, 1988.
15. Merriam Webster. Webster's Dictionary / Merriam Webster. – 1989. – 978 p.

УДК 316.622

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ЗМІСТ КРИТЕРІЇВ НАЛЕЖНОСТІ ДО КУЛЬТУРИ БІДНОСТІ

Гусєв І.М.

Стаття присвячена аналізу психологічних особливостей культури бідності та критеріїв встановлення межі бідності. В західних дослідженнях культуру бідності аналізують як частину загальної культури, але констатують певні установки, цінності, моделі поведінки представників цієї культури, які сприяють витісненню їх на периферію. Для об'єктивного визначення бідності досліджуються концепції абсолютної та відносної бідності. Аналізуються їх обмеження та сфери застосування.

Ключові слова: бідність, абсолютна та відносна бідність, культура бідності.

Статья посвящена анализу психологических особенностей культуры бедности и критериям установления границы бедности. В западных исследованиях культуру бедности анализируют как часть общей культуры, но констатируют определенные установки, ценности, модели поведения представителей этой культуры, которые способствуют вытеснению их на периферию. Для объективного определения бедности

исследуются концепции абсолютной и относительной бедности. Анализируются их ограничения и области применения.

Ключевые слова: *бедность, абсолютная и относительная бедность, культура бедности.*

The article is dedicated to the psychological characteristics of the culture of poverty and the criteria for establishing the poverty line. In western studies the culture of poverty is analyzed as a part of the whole culture, but they note certain attitudes, values, behavior models typical for the representatives of this culture which place them on the periphery. For the objective definition of poverty the concepts of absolute and relative poverty is examined. Their limitations and applications are considered.

Keywords: *poverty, absolute and relative poverty, culture of poverty.*

Розгляд поняття культури бідності зводиться, перш за все, до розуміння загальної культури суспільства. Попри це, поняття "культура бідності" не завжди включається в поняття загальної культури окремо взятої держави або суспільства. Низький рівень матеріального забезпечення, а також соціальні умови ведуть до ізоляції, консервації певного способу життя людей, що самі по собі вимушені виключити себе із загальної культури шляхом формування власної "культури бідності". Точкою зіткнення інтересів багатьох політиків, вчених, а також політично-активних громадян на сьогодні є проблема зменшення рівня бідності, як в окремій країні, так і в усьому світі. Пошук причин постійного розповсюдження "бідності" як соціального явища, здійснюється зарубіжними і вітчизняними вченими в рамках концепції "культури бідності".

Метою статті є аналіз психологічних особливостей належності до культури бідності та об'рунтування критеріїв, що дозволяють встановити межу "бідності". В процесі дослідження застосовувалися методи теоретичного аналізу та узагальнення наявної наукової літератури.

Засновник концепції "культури бідності" (culture of poverty) О. Льюїс, вивчаючи нижчі верстви населення Мексики, описав певні властивості даної культури, які в певних соціальних умовах здатні виробляти певні установки, цінності і моделі поведінки, що є соціально-упадкованими і приводять до розповсюдження бідності [1]. Так, згідно з О. Льюїсом, культура бідності властива, перш за все, суспільству, в якому схвалюються особистий і професійний успіх, і в той же час дається негативна оцінка бідності. Він визначає, що соціалізму не властива "культура бідності", спираючись на власне дослідження соціальної культури Куби до і після революції. Люди, які як до, так і після революції, жили в бідності, не сприймали себе як "бідні", їх ставлення до спільно-людських цінностей, спосіб життя відрізнялися від "бідности" Великобританії і Мексики. Таким чином, відбувається звуження соціальної ка-

тегорії бідності, в результаті до "культури бідності" можна віднести лише ту частку населення, яка є постійно бідною.

С.С. Ярошенко, аналізуючи погляди О. Льюїса, описала три основні чинники, що сприяють постійності бідності:

1. Схожість способу життя бідних верств населення незалежно від територіальних і політичних умов. Спільні риси способу життя бідних майже однакові і є соціально-прийнятними в більшості країн світу.

2. Спільні риси бідності представляють не лише результат адаптації, але і процес формування спільної культури (субкультури) бідності.

3. Найбільш розвинена культура бідності спостерігається в страфікованому суспільстві капіталістичних країн [2].

В основу досліджень феномену культури бідності О. Льюїсом були покладені негативні характеристики індивіда – девіації. Більшість вчених саме в цьому і бачать його основну помилку, вважаючи, що неможливо оцінювати позицію бідних лише з позиції пануючої культури, абсолютизуючи тим самим норми та культуру середнього класу. Також критиці піддавались виділені норми і цінності бідності, які не давали відповіді на питання, які саме з перерахованих цінностей і установок сприяють розвитку бідності, і які саме потребують корекції або повного усунення. Згідно з теорією соціалдарвінізму, основними з них є установки і цінності пов'язані з відношенням людини до роботи (праці) і освіти (як навчання професії). Проте О. Льюїс ставить дані цінності і установки на останню позицію, вказуючи, перш за все, на негативне ставлення до цінностей суспільства як на причину появи класу бідних. З позиції О. Льюїса, важливим етапом відтворення бідності є відвернення, з тих чи інших причин, людини від звичних їй соціальних норм та стосунків [1].

У результаті заострення уваги на процесах формування культури бідності в Чикаго була заснована соціологічна школа, прихильниками якої розроблялася концепція "культури бідності". Основним предметом уваги дослідників служили бідні верстви населення, що проживають у міських "гетто", де "гетто" трактувалося не як символ простої, культурної і моральної ізоляції, а як природна одиниця ділення міста, непіддатлива контролю і управлінню [3, 10-11]. Дослідження Чиказької школи були направлені в основному на вивчення рушійних сил групової поведінки нижчих соціальних прошарків, досліджувалися причини і особливості поведінки гангстерів, злодіїв, хуліганів та ін. В результаті проведених досліджень вчені прийшли до висновку про існування спільних характеристик властивих поведінці бідним верствам населення, звідки і почалося виділення окремої культури. Основними

чинниками, що характеризують культуру бідності, вчені називали замкнутість, формування власних цінностей, норм і установок [4].

Антропологічне розуміння культури як способу життя є основним джерелом, що виділяє "культуру бідності", яка в свою чергу є сукупністю певного способу життя і цінностей, моделей поведінки властивих членам визначеною, просторово і соціально замкнутій спільності [5].

Окрім вище зазначених властивостей культури бідності можна додати ще додатковий компонент, який характеризує спосіб діяльності, прийнятий членами суспільства, що включає спільні механізми сприйняття, усвідомлення, передбачення, оцінки і дії [6, 259]. Тут можна говорити про комплексну структуру "культури бідності", яка об'єднує компоненти всіх соціально-стандартизованих способів сприйняття і усвідомлення світу, стосунків між людьми.

У наукових дослідженнях цієї проблеми використовується велика кількість термінів, які так чи інакше торкаються бідності авторами у своїх розробках – це культура/субкультура бідності, андерклас (люмпен клас), гетто і нетрі та ін. Таке понятійне різноманіття викликано тим, по-перше, де проводилися дослідження і хто був об'єктом дослідження, по-друге, які критерії були використані для визначення бідності. Якщо у перших дослідженнях сукупний дохід сім'ї/індивіда та просторова присутність в тому чи іншому районі міста вважалася достатньою для визначення належності до бідності, то після більш детального вивчення цього явища висвітлювалися нові чинники, які заважають та/або сприяють поширенню бідності. Виходячи з цього, актуальним для практичного аналізу феномену бідності та його представників є теоретичний аналіз досліджень, які комплексно описують проблему визначення бідності, а саме дослідження критеріїв та психологічних чинників, що дозволяють більш точно виокремити носіїв культури бідності.

Усі існуючі підходи до визначення бідності І.В. Лаухіна розділяє на два типи концепції: абсолютної та відносної бідності [7]. Ці підходи розрізняються не лише різними трактуваннями понять бідності і культури бідності, але також методами їх дослідження.

Вивчення особливостей культури бідності полягає в розгляді абсолютної і відносної бідності, залежно від економічної характеристики предмету дослідження. Основною проблемою є встановлення мінімуму необхідних ресурсів що забезпечують життєдіяльність людини в нормальній соціально-культурній середі. Люди, що не мають достатньої кількості матеріальних ресурсів до життєзабезпечення себе і своєї родини, потрапляють під категорію бідності, формують тим самим свою культуру бідності. Розрахунок мінімуму ресурсів визначається кількістю мінімально припустимого споживання за певний період. Даний мінімум

можна сміливо співвіднести з поняттям "прожиткового мінімуму", що встановлюється законодавством.

Концепція так званої абсолютної бідності є найбільш ранньою і бере початок в середині XIX століття. У дослідженнях Ч. Бута, щодо встановлення конкретних статистичних показників бідності, викладаються основні причини появи соціального класу "бідності" серед яких – наявність індивідуальних звичок, які пов'язані із специфічними типами зайнятості [8].

У середині XX ст. С. Роунтрі провів детальне дослідження бідних Нью-Йорку, в результаті чого встановив два рівні бідності: первинний і вторинний. До первинного рівня він відносив людей, чиї ресурси, навіть при найоптимальнішому розподілі, не задовольняють найважливіші потреби людини. До вторинного рівня бідності відносяться індивіди, які через неправильний розподіл ресурсів не можуть задовольнити свої базові потреби [9].

Інші прихильники концепції "абсолютної бідності" розглядали бідність як соціально-небезпечну тенденцію, здатну зруйнувати середній клас, і наполягали на необхідності її ізоляції, що і сталося зрештою у вигляді утворювань окремих районів, де проживає збіднене населення [10]. Основним завданням концепції абсолютної бідності було об'рунтування походження бідності та її усунення. В результаті бідність розумілася як нездатність певного класу населення задовольнити життєві потреби. Внаслідок цього подальший розвиток концепції абсолютної бідності був направлений на вимірювання рівня необхідних ресурсів, достатніх для задоволення базових потреб населення. Для цієї концепції характерне непряме розуміння життєво-необхідних ресурсів. Найчастіше для їх вимірювання використовується узагальнені показники, що характеризують економічні можливості індивіда або родини в забезпеченні певного рівня життя. Узагальнені показники життєво необхідних ресурсів не можуть враховувати всі чинники, що впливають на розвиток бідності, тому їх об'єктивність ставиться під питання.

Ще однією проблемою використання показників доходу є неоднозначність трактування і розуміння мінімального рівня ресурсів – де ставити межу "бідності". Тут іде мова про адекватність встановлення прожиткового мінімуму. Відзначимо, що в науковій літературі існує два підходи до встановлення прожиткового мінімуму: політико-економічний і соціологічний.

Згідно з першим підходом – поріг прожиткового мінімуму встановлюється відповідно до офіційно прийнятого владою країни рівня, який за свідченням багатьох досліджень не відповідає дійсності. Рівень прожиткового мінімуму визначається за допомогою статистичних по-

казників і застосовується для розрахунку мінімальної заробітної плати, мінімальної пенсії та ін. [11, 141-149.]

Проте слід враховувати, що політико-економічний метод відображає недоліки системи соціального забезпечення і рівень економічної здатності держави забезпечити населення країни, а не реальну кількість необхідних ресурсів.

Соціологічний підхід встановлення прожиткового мінімуму складається на основі результатів проведення емпіричних соціологічних досліджень, вивчення громадської думки. Основним інструментом тут виступає метод масового опитування, анкетування. Ключовим питанням є визначення мінімального показника отриманого в результаті опитування [12, 8].

Проте, і при використанні даного методу виникає низка питань, пов'язаних з його валідністю. Так, основною проблемою є розуміння мінімального рівня ресурсів необхідного людині для задоволення базових потреб. Дослідження показують, що респонденти здатні неусвідомлено занижувати кінцевий результат. У зв'язку з чим неоднозначність тлумачення критерію "бідності" робить його недостатньо коректним для визначення порогу бідності [13, 88-96].

Виходячи з цих двох підходів до встановлення прожиткового мінімуму, маємо визначити, що до результатів соціологічних досліджень необхідно додати психологічні розробки для встановлення причин і властивостей бідності, і комплексні показники порівнювати з офіційно прийнятим прожитковим мінімумом для удосконалення державної політики соціального забезпечення.

Треба зауважити при розгляді концепції абсолютної бідності, що вона базується на розумінні бідності як стану крайньої потреби. У зв'язку з чим, з її допомогою можна описувати і інтерпретувати тільки деякі форми бідності, пов'язані переважно з браком коштів, для задоволення первинних життєвих потреб. У системі управління вона може застосовуватися в тих випадках, коли бідність має широкі масштаби, а ресурси соціального розвитку обмежені.

Особливістю даної концепції є також можливість вибору єдиного критерію оцінки "порогу" бідності. Але даний показник має зрозумілі вади, адже важко визначити абсолютні, тобто мінімальні рівні життя через відмінності в культурі, релігії, звичаях, смаках людей. До того ж, не можна обмежуватися тільки матеріальними потребами.

Не дивлячись на порівняльну об'єктивність отриманих даних і всебічність проблеми бідності в рамках даної концепції, її прихильники так і не змогли дати відповіді на найважливіші питання що стосується

основних механізмів відтворення і всеосяжного розповсюдження "культури бідності".

Обмеженість концепції абсолютної бідності, що є її основним недоліком, вирішилася за допомогою висунення нової концепції відносної бідності.

Згідно з цією концепцією люди, що не мають або не хочуть мати в своєму розпорядженні достатньої кількості ресурсів для задоволення базових потреб, звиклися вважати себе за бідних. Описуючи поняття "бідність", П. Таунсенд виходив перш за все з аналізу соціальних умов людей, що усвідомлювали себе як "бідний клас" населення, що не мають достатньої кількості ресурсів для підтримки певних стандартів життя, участі в суспільній діяльності і забезпеченні життєвих умов і зручностей, звичних або принаймні заохочуваних в суспільстві.

Ученим було виділено біля шістдесяти чинників, що впливають на формування класу бідності. За основний критерій бідності П. Таунсенд вважав показник "нерівності", визначений на основі аналізу розподілу доходів населення. В результаті проведення низки досліджень автор визначає нерівність – як основну причину появи культури бідності, основним показником якої є диференційований рівень доходів населення [14, 31].

У дослідженні В. Ганеша, яке аналізує І.В. Лаухіна, також пропонується розглядати бідність шляхом аналізу бідності як крайньої точки нерівності. Концепція В. Ганеша визначає основні причини бідності в сучасних політичних соціально-економічних умовах:

1. Система зайнятості (скорочення кількості зайнятого населення, гарантій в трудовій сфері, неповна зайнятість і так далі);
2. Соціально-економічна політика уряду щодо бідних;
3. Індивідуалізація і плюралізація стилів життя [7, 20-32].

Згідно з виділеними причинами розвитку і зростання бідності, найважливішими умовами подолання бідності виступають справедливий розподіл і солідарність заможних верств населення. Реалізація даних умов, передбачає, перш за все, формування громадської думки, яка розглядає бідність як неприйнятну обставину, що принижує гідність людини.

Значною перевагою даної концепції є використання як прямих, так і непрямих методів оцінки доходів. Поріг бідності визначається на основі відносного доходу, який обчислюється як середнє мінімальне значення. Виходячи з цього, пропорція бідного населення залежить більшою мірою від розподілу доходів, ніж від їх реальної величини. Проте тут слід зазначити, що прийнятий критерій не прийнятний для проведення диференціальних досліджень, пов'язаних з визначенням особливостей культури бідності в різних країнах світу, оскільки рівень

доходу бідних в одній країні не відповідає реальній бідності в іншій, в результаті поріг бідності виглядає як довільно встановлюваний.

Через особливості концепції відносної бідності можна відзначити, що дана стратегія дослідження може бути застосовна для пояснення даного феномену в розвинених з соціально-економічної точки зору країнах, в яких існує достатньо високий стандарт рівня життя і масштаби абсолютної бідності невеликі. Дана концепція в порівнянні з концепцією "абсолютної бідності", розглянутої раніше, є достатньо універсальною, оскільки включає аналіз кількох чинників що впливають на розповсюдження і збільшення рівня бідності: соціальні цінності, культурні особливості населення, принципи організації державної соціальної політики та ін. Використання даної концепції в системі соціального управління ефективно лише за умови стабільності і постійного розширення ресурсної бази соціального розвитку.

Таким чином, вченими була встановлена низка чинників, які сприяють бідності, а пізніше об'рунтовано термін "культура бідності" і досліджені представники цієї культури. Проблема встановлення широко спрямованих критеріїв, за якими можна говорити про належність індивіда, сім'ї, спільноти до культури бідності, залишається актуальною. Показник прожиткового мінімуму, який розраховується в межах концепції абсолютної бідності, не враховує всіх потреб та має вади при розрахунках. Розрахунки прожиткового мінімуму проводяться у політико-економічному і соціологічному напрямках, але без комплексного їх застосування вони будуть неефективними для встановлення адекватного мінімуму, задоволення якого унеможливує поширення культури бідності. Критерії, які розробляються прихильниками теорії відносної бідності, не є всеосяжними і мають залежність від тієї країни для якої вони розроблялись. Але ця теорія розглядає бідність в більш широкому плані, аналізуючи такі чинники, що впливають на рівень бідності: соціальні цінності, культурні особливості населення, принципи організації життя та ін. Такий підхід обумовлює необхідність вітчизняних досліджень бідності, адже встановлені критерії відносної бідності неможливо перенести до інших країн не перевіривши їх у новому культурному середовищі. До критеріїв абсолютної та відносної бідності додаються встановлені в наукових дослідженнях психологічні чинники, що мають тенденцію сприяти поширенню та нездатності подолання культури бідності. Виходячи з цього, важливим є комплексне використання наявних об'єктивно присутніх показників, за допомогою яких можна виокремити спільноту у стані бідності, при цьому додаючи психологічні особливості цієї спільноти, які дозволять встановити належність до культури бідності. Критерії належності до цієї культури не можуть бути однобічними і враховувати лише

об'єктивно низький матеріальний стан людини чи суб'єктивне відчуття людиною себе бідною. Вони мають враховувати якомога більше показників бідності (об'єктивних і суб'єктивних), адже людина, яка має низький економічний статус і при цьому відчуває себе бідною, з високою вірогідністю є представником культури бідності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Lewis, O. Five families: Mexican case studies in the culture of poverty / Oscar Lewis. – London : Souvenir press, 1959.
2. Ярошенко С.С. Проблематика субкультуры бедности в американской социологии: эволюция принципов исследований и подходов : дисс. ... кандидата социологических наук : 22.00.01 / Ярошенко С.С. – М., 1994. – 158 с.
3. Wirth, L. The ghetto / L. Wirth. – Chicago : Univ. of Chicago press, 1956.
4. Thrasher, F.M. The gang / F.M. Thrasher. – Chicago : University of Chicago press, 1927.
5. Hebdige, D. Subculture: the meaning of style / D. Hebdige. – London : Methuen, 1979.
6. Goodenough, W.H. Cooperation in change: an anthropological approach to community development / W.H. Goodenough. – New York : Stage, 1963.
7. Лаухина И.В. Особенности бедности малоимущих слоев населения в социальной структуре региона : дисс. ... кандидата социологических наук : 22.00.04 / Лаухина Ирина Викторовна. – Хабаровск, 2006. – 225 с.
8. Booth, C. Life and Labor of the People in London / C. Booth. – London : Macmillan, Volume 1, 1892.
9. Rowntree, B.S. Poverty: A Study of Town Life / B.S. Rowntree. – London : Macmillan, 1901.
10. Clarck, K.B. Dark ghetto: dilemmas of social power / K.B. Clarck. – New York : Harper & Row, 1965.
11. Сычева В.С. Измерение уровня бедности: история вопроса / В.С. Сычева // Социологические исследования. – 1996. – №3. – С. 141-149.
12. Kangas, O. Different Methods – Different Results? Approaches to Multidimensional Poverty / O. Kangas, V.M. Ritakallio / Paper presented at the ISA RC 19 Conference on "Comparative Research on Welfare State Reform". – Italy: University of Pavia, 1995. – P. 8.
13. Давыдова Н. М. Депривационный подход в оценках бедности / Н. М. Давыдова // Социологические исследования. – 2003. – № 6. – С. 88-96.
14. Townsend, P. Poverty in the United Kingdom / P. Townsend. – Los-Angeles : Berkelly, 1979.